

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

**ВОЛОДИМИР ОТРОКОВСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК
ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК**

doi: 10.12958/2227-2631-2023-2-48-34-44

Борис Коваленко,

*доктор філологічних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту
української філології та журналістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>*

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається розвідка «Малорусській говоръ села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавскаго уѣзда». У цій статті проаналізовано працю вченого, а також досліджено фольклорні тексти й тексти усного мовлення жителів цього регіону, подані В. Отроковським після праці. З'ясовано, що дослідник подає свою систему письма, яку застосовуватиме для точного відтворення звукового складу слів і текстів, записаних у цій місцевості, наприклад: d^b , $ц^b$ – для позначення особливої м'якості приголосних (*попад^bя*), звичайну м'якість передає так – *дь, ць*; твердість приголосного перед голосним передає *ь*: *зьрчакъі, кутнъій*; зберігає написання *ю* та *я*, коли вони передають два звуки, тобто на початку слова, після голосного та після твердих приголосних (*йягодамы, цьул^bуюц^bа*); для вираження відтінків звуків використовує маленькі літери збоку відповідної літери *ы³, о³*; для позначення придихового *г* на початку слів перед голосним застосовує знак *'*, рідше звичайне *г*, а звук, що відповідає латинському *g*, передає через *г*. Загалом же В. Отроковський використовував діакритичні знаки, указані в передмові «Программы для собиранія особенностей малорусскихъ говоровъ» К. Михальчука і А. Кримського

Фольклорні тексти та зразки народного мовлення відбивають певною мірою місцеві вимовні риси: *у* на місці ненаголошеного *о*; твердий *р* на місці нормативного *р'*; форми род. відм. множ. на *-ый*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на стверділий кінцевий *-т*; неподвоєні м'які приголосні: *жыт^bá, попад^bá, корін^bа* та ін. Записи пісень і казка, загадки мають важливе наукове значення і є вагомим внеском в українську фольклористику й діалектологію. Цей цікавий матеріал, який презентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Ключові слова: діалектні риси, діалектний текст, В. Отроковський, подільські говірки, українська мова.

In the article the work «Malorusskii hovor sela Kobilevky, Podolskoi hub., Bratslavskaho ujezda» by V. Ostrokovskiy is analyzed, as well as folklore texts and texts of oral speech of this region residents submitted to the scientist after the work. It has been defined that the researcher presents his own writing system, which will be used to accurately reproduce the sound composition of words and texts recorded in this area. In general, he used the diacritical signs specified in the preface to «Programs for collecting features of the Malorossiia dialects» by K. Mikhalchuk and A. Krymskyi.

Folklore texts and examples of folk speech reflect to some extent local pronunciation features: *y* in place of unstressed *o*; strong *p* on the place of normative *p'*; form of genitive case of plural on *-ий*; form of the third person of singular and plural of the present tense and the second person of plural of the imperative mood on the strong final *-т*; non-reduplicated soft consonants: *жытьа́, попадьа́, коріньа* and etc. Recordings of songs, fairy tales and riddles are of great scientific importance and are a significant contribution to Ukrainian folkloristics and dialectology. This interesting material, which presents the main features of the Podillia dialect, can serve as a valuable and reliable source for studying the dynamics of Podillia dialect speech.

Key words: dialect features, dialect text, Podillia dialects, Ukrainian language, V. Ostrokovskiy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Подільський говір – один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, поширений у південних районах Хмельницької і Вінницької областей, у південно-західних районах Черкаської, у західних районах Кіровоградської, північно-західних районах Миколаївської областей та в північно-західних районах Одеської області, тобто на території історичного Поділля.

Подільські говірки мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють доволі розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами. Численні територіально-адміністративні зміни в межах регіону, міграція та еміграція його мешканців зумовили багатоманіття зональних варіантів подільського типу традиційно-побутової культури. На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну і східну зони (Гриценко, 1994, с. 80).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії вивчення подільського говору умовно можна виділити кілька періодів.

Перший етап хронологічно обмежений II пол. XIX ст. і пов'язаний з нагромадженням емпіричного матеріалу та вичленуванням подільського говору з-поміж інших діалектних ареалів. Другий етап дослідження подільського говору тривав упродовж I пол. XX ст., коли було зроблено перші спроби лінгвістичного осягнення говору. Третій етап вивчення подільського говору припадає на II пол. XX ст. і пов'язаний з активізацією діалектологічних студій після Другої світової війни (Гороф'янюк, 2011). Н. Глібчук і О. Костів виділяють і четвертий етап – кінець XX – поч. XXI ст. (Глібчук, 2023, с. 316 – 323).

Саме на другий період припадають перші спроби лінгвістичного опрацювання говору. Це невеликі статті, присвячені здебільшого аналізу зафіксованих авторами фонетичних, граматичних і лексичних особливостей окремих говірок сіл Бодачівка, Монастирське, Кобилівка, Пахутинець, Могильна, Панівці, Стара Ушиця та Писарівка колишньої Подільської губернії. Автори – Г. Голоскевич, О. Сорочан, В. Отроковський, Б. Яцимирський, Є. Тимченко, Є. Грицак, Є. Рудницький – визначили приналежність досліджуваної говірки до певного наріччя, окреслили її мовні особливості переважно фонетичного рівня. Уже в той час мовознавці усвідомлювали евристичну цінність зв'язних текстів – зразків діалектного мовлення, а тому окремі дослідники подавали після словників говірки також зразки живого мовлення подолян, використовуючи фонетичну транскрипцію.

Мета статті – проаналізувати розвідку «Малорусській говоръ села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавскаго уѣзда» В. Отроковського (Отроковський, 1915), з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища у фольклорних текстах, записаних дослідником на території Поділля.

Метод дослідження – зіставно-описовий.

Виклад основного змісту. Відомостей про Володимира Отроковського маємо обмаль, його постать і досі залишається поза науковою увагою. Сучасному читачеві відома лише стаття В. Мацька про науково-педагогічну діяльність ученого, у якій зацентровано увагу на світоглядній функції дослідника давньої української літератури, поета, учителя-філолога В. Отроковського, який вийшов з наукового філологічного семінару академіка В. Перетца (Мацько, 2014), а також його ж словникова стаття (Мацько, 2022) в «Енциклопедії сучасної України», де зазначено, що Володимир Отроковський – літературознавець, поет, вивчав давню українську літературу та українські діалекти, цікавився світською повістю, діяльністю українських друкарів, українськими віршами XVII ст.

У своїй розвідці «Малорусській говоръ села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавскаго уѣзда» В. Отроковський перед аналізом говірки зазначає, що «по географическому положенію с. Кобылевка находится въ сѣверо-восточной части Подольской губ., въ Брацлавскомъ уѣздѣ, –

въ 3 – 4 верстахъ отъ большого мѣстечка Тульчина и въ 17 – отъ уѣзднаго города» (Отроковський, 1915, с. 30) (сьогодні село має назву Зарічне (Тульчинський р-н) – *Б.К.*). Інших відомостей про село в зазначеній праці немає. Прикметно, що дослідник подає свою систему письма, яку застосовуватиме для точного відтворення звукового складу слів і текстів, записаних у цій місцевості, наприклад: δ^b , ζ^b – для позначення особливої м'якості приголосних (*попад^bя*), звичайну м'якість передає так – *дъ, цъ*; твердість приголосного перед голосним передає ζ : *гъірчакъі, кутнѣій*; зберігає написання *ю* та *я*, коли вони передають два звуки, тобто на початку слова, після голосного та після твердих приголосних (*йягодамы, цьул^bуюц^bа*); для вираження відтінків звуків використовує маленькі літери збоку відповідної літери γ^z , σ^v ; для позначення придихового *г* на початку слів перед голосним застосовує знак ζ , рідше звичайне *г*, а звук, що відповідає латинському *g*, передає через *г*. Загалом же В. Отроковський використовував діакритичні знаки, указані в передмові «Программы для собиранія особенностей малорусскихъ говоровъ» К. Михальчука і А. Кримського.

Респондентами аналізованої праці були: Пилип Григорович Шкварка – хлопець 17 років, який не відвідував школи і ніде не служив; Зінаїда Григорівна Іванчук – дівчина 18 років, яка закінчила церковно-приходську школу й співала в церковному хорі; Стефанида Назарівна Недзельська – 30 років, неграмотна та її донька Софія Матвіївна Недзельська – 12 років, яка один рік навчалася в народній школі; Харитон Андрійович Рожка – 20 років, неграмотний.

Говірку с. Кобилівки за географічним розташуванням і мовними особливостями дослідник відносить до українського говору «южно-малоруссаго поднарѣчья» (термін Соболевського). Як зазначає В. Отроковський, записів говіркового мовлення цього села, а також будь-яких інших згадок про нього немає, хоча є записи з м. Немирів, яке розташоване неподалік.

Дослідник зауважує, що говірка с. Кобилівки зберігає такі риси, спільні з українським говором:

- 1) *i* на місці давнього *o* пом'якшує попередній приголосний не так сильно, як *i*, що походить з *e* або *ятя* (*ѣ*): *він, ніч, кінь – хміль, піч*;
- 2) редукція ненаголошених *e* (*э*) та *и* (*ы*) після твердих приголосних: *хры^zстыі, вы^zлыка, блыэску^zча*;
- 3) *у* (*ю*) – в інфінітивах: *купува^zты, танцьува^zты*;
- 4) заміна *-e* (з давнього *-иѣ*) після м'яких приголосних у наз. відм. одн. іменників середн. р. на *-а*: *корі^zња, піра, ріжча*;
- 5) збереження дзвінкості приголосних у середині слова перед глухим та в кінці слова: *сад, город, голубка*;
- 6) твердість губних: *бъэ, пъяныц^zѣа*;
- 7) спорадичне вживання *-дж-* і *-дз-* на місці *-ж-* та *-з-*: *зайізджыэный, Дзі^zња (=Зина)*;

8) форми прикметників у наз. відм. одн. на *-ый* (*чорный, поганый*), форми О. відм. на *-ма* (*пльчьыма, косыма*);

9) інфінітив має суфікс *-ти* зі збереженням гортанних перед ним (*бігты, лягты*);

10) м'який *ц* у кінці слів (*хлопыць, йяейць*);

11) особлива м'якість приголосних перед *a, i, e* у звукосполученнях *д^бa, т^бa, с^бa, ді* (*шма^бa, твы^рд^бі, 'об^рнус^бa, д^бурка*).

Водночас говірка с. Кобилівка має свої особливості, представлені в подільському говорі, зокрема: 1) спорадичне *у* на місці ненаголошеного *о*: *то^бі* і навіть *тубі, чо^ло^вік*; 2) часто тверді *p* та шиплячі: *піра, зора, рішча, нэжатъ*; 3) форми род. відм. множ. на *-ый*: *гусый, крылый, льудый, свынй*; 4) форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на стверділий кінцевий *-т*: *льубыт, робыт, робіт, глядіт*; 5) неподвоєні м'які приголосні: *жыт^ба, попад^ба, корін^бa*.

Далі В. Отроковський характеризує вокалізм і консонантизм говірки с. Кобилівка, звертаючи увагу й на зміну звуків у потоці мовлення.

Завершують статтю зразки пісень, казка, загадки, тексти, які відбивають діалектні риси с. Кобилівка і подільського говору загалом. Прикметним є те, що за весільними піснями можна простежити хронологію всього обрядодійства, наприклад: Ой над вікном яблунька гнеться... (*йяк дружбы квіткы попрышывайют дружбам – шафірам, тай вони йіх скуплайют*), Я на цеє та не дивлюся (*Ц^бa – йяк він іі кынэ ды^сатку*), Отецький синочку (*Ц^бa то^вді – йяк поклыкайют з двору і скуплайут*), Запорожці не лякатися (*Ц^бa то^вді – йяк частуйют, йяк сідає молода*), Ой дайте нам стільця (*Ц^бa сама – йяк расплітайют в суботу*), На дворі терен тешуть (*Ц^бa сама – йяк садовыты молоду майют*), Чи вогонь горить ... (*йяк росплы^тут і вінок накладут*), Ой під вишнею, під черешнею (*йяк расплітайют, а вона плачэ*), До нас, Явдохо, до нас (*йяк мо^лоду вы^зут до молодого ў понеділок*), Нене моя, нене... (*йяк ужэ прыйідэ ў гостину, ў вівторок*), Розсипався лист подубині (*ў суботу, йяк йідут на сы^ло*) тощо. Як зауважує В. Отроковський, записи весільних пісень, завдяки їхньому ритуалові, зберігають говіркові риси. Інші ж пісні можуть зазнавати деяких змін – *вираженія*: *тьошца, цвет, белой свет – в.м. тэшца, цвіт, білий світ – несомнѣнно следы солдатскаго жаргона*, або: *и въ этой пѣснѣ отчасти сказывается вліяніе солдатскаго жаргона садісь мьылой на дівальнѣу, тібэ, мнє^а, мінья и мн. др.; И въ этой пѣснѣ можно наблюдать отклоненіе мѣстнаго говора въ сторону того же солдатскаго жаргона – «у правой рукъэ», «пы^ерейді» и т. п.*

У фольклорних текстах, записаних В. Отроковським, певною мірою відбиваються і фонетичні та морфологічні, і лексичні й синтаксичні риси подільських говірок. Так, незважаючи на фольклорну традицію нівеляції локальних фонетичних особливостей, доволі помітним явищем є випадіння звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова

хотіти (синкопа). Це зазвичай спостережено в найуживаніших словоформах: *Ото жінка цэго чо^лло^увіка була прокл^бата на свої діти і хтіла, шоб ны^з зз^білы її хлопці тых крыльціў.*

Фольклорні тексти відбивають у деяких словоформах і поширення губно-губного приголосного *в* на місці *л*: *Йідэн пье мэд горілку, Другый грае на соніўку, Трэтый підмоўл^біе діўку; Выймы грошы^уй жмьэн^у, Посып на таріл^уку За добруйю горілку.* Як бачимо з прикладів, у слові *горілка* немає переходу *л* у *в*, однак сучасне мовлення подолян, зокрема й тексти пісень, свідчать про такий перехід, наприклад: – *Ой, горівко біла, біла, Як ти мені надоїла; Сидить мужик коло стола п'є мед і горівку, Оглянувся назад себе – побачив свою жінку; За що ж вона його біла – За мід, за горівочку.*

Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р]. Цю особливість певною мірою відбито в текстах, записаних В. Отроковським, наприклад: *Прыйды мыльый чорнобрывий Хоть до мэнэ на часок (2 раза). Поговору йя с тобою Цэй послъэдный вэчїрок (2 раза); Піт^(б)шмалыў другу – захтіў жы^знытыс^а і ўзяў ў цара дочку; і даў йїму цар йїдну комнату.*

Форми числівників називного-знахідного відмінків однини чоловічого роду з кореневим *е*, а не *и* органічно витворились зі старовинних форм з кореневим *ь* (*оден, еден, іден < одьнь, едьнь*). Форми цього числівника з початковим *є* і його рефлексом *ї* (*єдь->їд-*) поширені в багатьох південно-західних говорах, зокрема й подільських, а також у пограничних з ними говірках південно-східного наріччя: *Йідэн пье мэд горілку, Другый грае на соніўку, Трэтый підмоўл^біе діўку; Поўный хлівэць овэць, мы^зжэ нымы йідэн баранэць: – ў цьэркві – людэ мыэжы нымы піп; Йідна дала ныточок, Друга полотэньца^е, А трэта шыла, вышывала Віт(н) шырого сэръца.*

Наявність протетичних [в], [г] є виразною фонетичною рисою подільського говору, особливо порівняно з літературною мовою, наприклад: *Ой піду йя лугом, лугом, Там мій мыльый горэ плугом, Ой сам горы^з, сам погонь^з А до мэны^з ны^з говоры^з; Ой ні рік, ні два-йяк-с^а той Пылып зальц^аў, Ой то він мэні золотый вінок гобіц^аў; Йя на цэіе та ны^з дыўльус^а, Йя до стіны та гобэрнус^а, До стіны очыма, – До дружбы пль^зчыма; А йя хлопць прыбагатый – Майю волы, скот рогатый, Майю волы, шэ й овьэчкы, Сто (Сім) кіп жыта, сорок грэчкы.*

Характерним для мовлення подолян є вставний приголосний [н] після губних: *Ой пойїду ў ліс по дрова, Тай наломнью лому. Заніс мы^знэ дурный розум на чужу сторону.*

Визначальною рисою подільських говірок мовознавці називають відсутність подовжених приголосних в іменниках сер. р. II відміни: *Ріжча, трісьц^мья, ломача, бура наломала лому; Пітпалылы сосну, Від вэрха, до корінья. Горыт сосна, горыт, Діўчына говорыт; Чы^з вогонь горыт, чы^з половын^а палае, Чы на Софїи золотый вінок сыйяе.*

Здавна, уже десь з XIV ст., у східнослов'янських пам'ятках з різних територій наявні також форми з твердим закінченням, що на письмі передавали через *-ть* чи *-т*. Щоправда, форми на *-ть* траплялися зрідка вже в найдавніших пам'ятках XI – XII ст. У багатьох південно-західних говірках, зокрема й у подільських, і дотепер широко вживані форми 3-ї особи однини теперішнього часу з твердим *-т*. У цих же говірках, як і в деяких південно-східних і в окремих північних, у 3-ій особі множини також поширені форми з твердим *-т*, тобто форми на *-ут(-ют)*, *-ат(-ят)*. Дієслова II дієвідміни в 3-й ос. одн. в українських діалектах зазвичай зберігають флексійний *[-т']*. Відмінності між діалектами в цій формі найчастіше проявляються в тому, що в одних із них флексійне *[-т']* зберігає свою м'якість, а в інших він зазнав ствердіння (Бевзенко, 1980, с. 133). Стверділий кінцевий *[-т']* є характерною ознакою подільських говірок, спостерігаємо такі форми і в текстах пісень, записаних В. Отроковським, наприклад: *Ой у полі кы^рнычьэнька, Кругом нэі травычьэнька. Ой там козак сіно косьит, Йіму дівча дыт^а носыт; Пітпалылы сосну, Від вэрха, до корінья. Горыт сосна, горыт, Діўчына говорыт; На дворі ты^рэн тэшут, А у хаті росу-косу чэшут. А на дворі дот^ісуйют, А у хаті доч^ісуйют. Ой (Йя) на дворі просо молот^аат, Йя у хаті косу золот^аат; Йя на дворі домолот^іійют Йя у хаті (косу) дозолот^іійют.*

Звук *[o]* в ненаголошеній позиції зазнає звуження, отже, наближається до *[y]*, т. зв. *укання*. Щодалі на захід, зазначає Ф. Жилко, то *укання* стає більш виразним (Жилко, 1955, с. 125). Поодинокі випадки цього явища фіксуємо в записах В. Отроковського: *Божы^р то^рбі по^рмагай Жыто жаты, жэньчэ! Вона ўстала, йіму вітказала: Здороў мое сэцэ!; Пожы^рну йя товар на йяр, На го^рру (на гору) ты^рл^аата; Ой стану йя подыўльус^а, Дэ мылого хата; А мій мыльш на по^рріг, на по^рріг, А йя йіму на таріло^рчку пыріг.*

Найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, відбиті у фольклорних текстах, такі:

1) приголосні *д, т, з, с, ст*, як відомо, уже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: *д → дж; т → ч; з → ж; с → ш; ст → щ*. Ці шиплячі рефлексії зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У текстах деяких пісень дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано без чергування *[д], [т], [з], [с]* з відповідними шиплячими, як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: *Ой вырву йя з рожі квітку, Та^рй пусьцьу на воду; Плыны, плыны з рожі квітка Аж до мого роду; На капусту конья пусьцьу, На качанах попасу. Йя з вэчьыра до діўчыны Кучы^ррамы потрасу.* У наведених прикладах, окрім відсутності чергування, спостерігаємо діалектну особливість на рівні фонетики – перехід *[с'т']* у *[с'ц']*;

2) усічення закінчень прикметників і присвійних займенників ж. р. в дав. і місц. в. одн., наприклад: *Ой на чужі сторопоцьці Ни оца, ні нэнькы Тільки ў саду – вынограду (зы³лэному); Ты у мамы ходыла В полатані драньці, – У нас будэш ходыты У чырвоні кытайці; Буў со³бі такый чо³ло³вік, пішоў він на службу і прыніс до дому пташку таку, шо хто, правэ крыло зъзысть, той будэ у праві сторони царом, а хто лівэ зъз³ість – у ліві сторони царом;*

3) від деяких іменників колишніх *-ā-*, *-jā-*основ у різних українських говірках, зокрема й подільських, фіксуємо форми род. відм. множ. із флексією *-ів*, що витворилася під впливом *-й-*основи. Уживання цієї флексії замість нульової у формах род. відм. множ. іменників жін. р. І відміни – звичне явище в подільських говірках, наприклад: *Ой тікаймо! То³ді вони добігли до двох дорогі³ і роз³ійшлис³а; молотчій пішоў ў ліву сторону.* За аналогією вживання закінчення *-ів* замість нормативної флексії спостерігаємо у формах род. відм. множ. іменників сер. р. II відміни: *крыльці³*, наприклад: *Ото жінка цэго чо³ло³віка була прокл³ата на свої діты і хтіла, шоб ны³ зз³ілы іі хлопці тых крыльці³;*

4) у багатьох говорах південно-західного наріччя спостерігаємо змішування твердої й м'якої груп іменників чол. р. II відміни, що виявляється у вживанні флексії *-ом* (*-'ом*) замість *-ем* (*-ем*) в іменниках м'якої та мішаної груп (Бевзенко, 1960, с. 44). Форма орудн. відм. одн. іменників на *-ом* замість нормативної на *-ем* поширена і в досліджуваних текстах, наприклад: *Къыьом, къыьом (ўог дай) за Васыльом, Дэ Васыль подіўся. Гэй пішоў Васыль долыною Аж зазылыніўся; Буў со³бі такый чо³ло³вік, пішоў він на службу і прыніс до дому пташку таку, шо хто, правэ крыло зъзысть, той будэ у праві сторони царом, а хто лівэ зъз³ість – у ліві сторони царом;*

5) форми *мя, тя, ся* в мові східних слов'ян дописемного періоду, як відомо, були основними формами знах. відм. одн. (Жовтобрюх, 1980, с. 159 – 160) і дотепер вони широко представлені в південно-західних говірках. Подільське діалектне мовлення, як і інші південно-західні говірки, поряд з формою знахідного відмінка *мене* особового займенника *я*, що збігається з родовим, відбиває давню форму *мня/мя* (< *мл*): *Світы, місьаць, світы йясный, Шиэй у північ на зора, Просвіты мне^я доріж³ньку Аж до мылого двора.*

Серед інших особливостей подільських говірок, що відбиті у фольклорних записах, виділяємо такі:

1) слово *криниця* в переважній більшості південно-західних діалектів відоме у вигляді *кирниця* (Бевзенко, 1980, с. 80): *У полі кырныц³а, Чуть вода блыщыц³а. Ой говорат льуды³: Козак лы³дацыц³а; Ой у полі кырныч³нька, Кругом нэі травыч³энька;*

2) в окремих словах деяких південно-західних говорів замість [i] (<гь) можуть виступати й інші звуки. Так, [i] унаслідок асиміляції до [y] в наступному складі може переходити в [y], що спостерігаємо, наприклад, у слові *цілувати – цюлювати*. В окремих словах деяких

південно-західних говорів замість [i] (<г>) можуть виступати й інші звуки. Так, [i] внаслідок асиміляції до [y] в наступному складі може переходити в [y], що фіксуємо, наприклад, у слові *цілувати – цюлювати*: *Та зайшло, зайшло **ц**улуванья (**ц**ульуванья), Та зайшло, зайшло м*улуванья, *Тай **ц**ульуе йеі*;

3) уживання [ц'] [т'] замість [ч] у сполучнику (частці) *хоч(а) – хоць, хоть*: *Ой прыйіхаў під віконцэ – Добрый тьощ(шч)а дьэнь! Дай міні дочку йЯ^евдошкы **Хоць** на йідэн дьэнь; Дайеш мы^{нэ} за Дунай быстрый, Дай жы мі^{ні} **хоть** човэн плысты, Дай жы мі^{ні} шиэй вы^{сэ}лычко. Бувай здороў, мойя нэны^чко.*

Лексичні риси подільського говору значною мірою зумовлені не лише специфікою внутрішнього розвитку говору, а й міждіалектними контактами в цій мовній зоні. Тому відзначено чимало рис, які єднають цей говір з іншими сусідніми українськими говорами. У текстах, поданих В. Отроковським, натрапляємо на діалектні словоформи: *Выйшла маты воды браты, Та^бй квітку пізнала. Чьы ты дон^{бу} рік лы^жсала, Чьы два хо^рувала; Йяк божы^{ўс}а^е, йяк ты кл^ба^{ўс}а^е: Ны^з покыны^ш ты мы^{нэ} А тыпэркы^а покыдаеш, Сэрцьу жал^{бу} заўдаеш; Росыпаўс^а лыст по дубын^і, А (йя) ўсі дружкы **бынды** погубылы; Тільки ^сАфійя ны^з згубыла, Бо Танаса (Фанаса) пол^{бу}была.*

Після пісень і казки В. Отроковський подав окремі розмовні фрази, загадки й багато звичайних слів без будь-якого групування: «просто в хронологическомъ порядкѣ записи» (Отроковський, 1915, с. 66). У зразках народного мовлення відбито всі ті риси подільського говору, які описані вище. Окрім них, виділяємо в текстах і деякі інші особливості:

Ненормативне вживання *ф* на місці *хв, кв*, наприклад: *Ты^зрыбіт фасольу; Під лісом, під форостом лы^жыт йя^ечко с фостом; Під корчыком лы^жыт йя^ечко догоры фостыком.*

Вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських говорів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів *-ш-* та *-іш-*, які, щоправда, унаслідок різних асимілятивних і дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. Так, суфікс *-іш-* у багатьох південно-західних говорах має вияв *-ішч-* (Бевзенко, 1980, с. 114). Спостерігаємо ці зміни й у записах, де прикметниково-прислівниковий суфікс *-ішч-* вживаний для вираження вищого й найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-іш-*: *скоріцэ выполікуй.*

Як відомо, у подільських говірках доволі широко знані форми дієприкметників із заміною передсуфіксального [e] на [a]. Вживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-* фіксуємо і в аналізованому тексті: *м^бэтьана хата.*

Як зазначають дослідники, «у південно-західних діалектах іменники типу *люди, гості* в род. відм. множ. здебільшого мають закінчення *-ий*» (Бевзенко, 1980, с. 210). У текстах у словах такого зразка

також наявна ця флексія, наприклад: *Быз вікон быз **двы^рый** поўна хата лядый.*

Саме з текстів народного мовлення ми дізнаємося про:

1. Назви грибів (їх на Поділлі й досі називають *губами* – Б. К.), сортів яблук і груш: *ходыў ў ліс за губамы (бабки, сыроїжкы, грыбы, 0пъэнькыы) збыраў глывы, сывулькы, гърчакы, мары^амухы; ходыў у садок за йяблукамы і рваў у садку грушкы (макадулі, дычкы, коныкы і тії... панны, кругльэвкы (кругл^аавкы) – чырвонобокi. Йя більшы^з грушок ны^з знаю; йяблука бувають саблукы, 'апорты, морды баньковатi, панiровi, рыэнэты... шэ йяблука йе кы^зслыці, дынькы (дыньок) – дрібньэнькi, дужэ добръэнькы; гнылычкы ны^з хтъат угнылычватысьа.*

2. Назви квітів: *барвінок, 'астра, дзвінка, шальвія, білозірка, 'аргонія, павонія, любысток, пызьмо, кануны^р, маруна, бэсмэртнык, кучы^рава, холодна і проста мн^аатка.*

3. Імена, прізвища та прізвиська: *'Афія ('Афіе!), Дзiньа, Юх(т)ым, Васыль, Ёлько, Андрій, Шты^зфанья, Йільша, 'Ол^аана, 'Алы^зксандэр = С^аанэк, 'Олэкса, Ладымър, Мусей, Фока, Мыкола, Фанас, Тытьана, Матій, Тодосій; Макодзьоба; Коропыха, Пыскльа, Крывоньд^аака, Сьоньдiрка Рыгол^а.*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, особливо цінними для мовознавців-діалектологів є праці початку ХХ ст., у яких зафіксоване говіркове мовлення тих часів. Фольклорні тексти та зразки народного мовлення, подані В. Отроковським, відбивають певною мірою місцеві вимовні риси: у на місці ненаголошеного *o*; твердий *p* на місці нормативного *p'*; форми род. відм. множ. на *-ый*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на стверділий кінцевий *-т*; неподвоєні м'які приголосні: *жыт^а, попад^а, корiн^а* та ін. Записи пісень і казка, загадки мають важливе наукове значення і є вагомим внеском в українську фольклористику й діалектологію. Цей цікавий матеріал, який презентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Література

- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. К., 246 с.
- Глібчук, Н. & Костів, О. (2023) *Українська діалектологія*. Львів, 552 с.
- Гороф'янюк, І. В. (2011). До питання історії вивчення подільського говору. *Лінгвістичні читання: зб. наук. ст. / відп. ред. О. А. Павлушенко*. Вип. 4. Вінниця. С. 186 – 199.
- Гриценко, П. Ю. (1994). Основні риси подільського говору (С. 71 – 81). *Поділля: історико-етнографічне дослідження*. К.: Вид-во незалежного культурного центру «Доля».
- Жилко, Ф. Т. (1955). *Нариси з діалектології української мови.*, К. 315 с.
- Жовтобрюх, М. А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., Слинко, І. І. (1980) *Історична граматики української мови*. К., 319 с.

- Мацько, В. П. (2014). Науково-педагогічна діяльність Володимира Отроковського: історико-літературний аспект. *Педагогічний дискурс*. Вип. 16. С. 112 – 118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2014_16_23
- Мацько, В. П. (2022). Отроковський Володимир Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс]. К.: Ін-т енцикл. досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-77234>

Стаття надійшла до редакції 08.11.2023 р.

Прийнято до друку 10.11.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.